

Сутнісний аналіз поняття «культура міжособистісної взаємодії»

У статті на основі аналізу підходів учених до трактування понять «культура», «взаємодія», «міжособистісна взаємодія» наведено авторське визначення такого педагогічного феномену, як культура міжособистісної взаємодії. Міжособистісну взаємодію особистості визначено як систему взаємозумовлених індивідуальних дій, пов'язаних циклічною причинною залежністю, за якої поведінка кожного з учасників виступає одночасно й стимулом, і реакцією на поведінку інших. Культуру міжособистісної взаємодії потрактовано як складову частину загальної культури особистості і як сформоване інтегральне утворення особистості, яке характеризується системою індивідуальних властивостей, забезпечує свідоме гармонійне поєднання її духовного світу із зовнішнім соціальним середовищем і сприяє успішній комунікації в колективній діяльності на основі сформованих знань та умінь теорії спілкування.

Ключові слова: культура, взаємодія, міжособистісна взаємодія, культура міжособистісної взаємодії.

Постановка наукової проблеми та її значення. Одним із найважливіших завдань системи вищої освіти – виховання високодуховної та всебічно розвинутої особистості як активного громадянина держави, здатного до постійного самовдосконалення, із соціально визначеними ціннісними орієнтирами, прагненнями до взаємодії з іншими людьми та належною культурою поведінки. У Національній доктрині розвитку освіти серед пріоритетних напрямів реформування сучасного шкільництва наголошено на потребі формування в підростаючих поколіннях умінь міжособистісного спілкування та підготовки їх до життя в динамічному суспільстві.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Аналіз психолого-педагогічних джерел засвідчує певні здобутки у вивченні міжособистісних стосунків (В. Агеєв, Л. Гозман, І. Попович, М. Савчин – психологія міжособистісних та міжгрупових стосунків; Є. Головаха, Н. Паніна – психологія людських взаємин; Є. Дурманенко, О. Єршов, М. Коган, Я. Коломинський, М. Обозов, Б. Паригін – міжособистісні конфлікти в колективі та в міжсуб'єктних стосунках; В. М'ясищев, В. Трусов – психологія міжособистісного впливу; О. Бодальов, Є. Руденський, Є. Цуканова – проблеми міжособистісного спілкування). Важливими в розв'язанні досліджуваної проблеми є роботи В. Воронова, І. Кравченко, А. Гончаренко, О. Столяренка, Н. Мирончук, І. Сіданіч, О. Яницької, у яких розглянуто культуру взаємин комплексно, – у системах «сім'я», «школа», «сім'я–школа». У свою чергу, питання міжособистісної взаємодії висвітлені в наукових розвідках Н. Лисак, Ю. Кана та ін. Водночас теоретичний аналіз наукових робіт їх засвідчує, що потребує уточнення саме поняття «культура міжособистісної взаємодії».

Мета статті – обґрунтувати сутність поняття «культура міжособистісної взаємодії».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Дефініція «культура міжособистісної взаємодії» інтегральна від понять «культура», «взаємодія», «міжособистісна взаємодія». Визначення культури вживають у різних контекстах, але завжди пов'язане із ціннісно-змістовим значенням, у якому акумулюються і відображаються історичний досвід людства й традиції окремих націй і народів, духовно-матеріальні цінності, світогляд, спосіб діяльності, сфера самоцінності людини. Як свідчить аналіз психолого-педагогічної та філософської літератури, термін «культура» (латин. *cultura*) означає «обробка», «опрацювання» людиною чогось природного [9]. Культура – сфера життя суспільства, яка охоплює систему виховання, освіти, духовної творчості, а також установи й організації, що забезпечують їхнє функціонування. Водночас культуру розуміють як освіченість людей, вихованість, умінь спілкуватися та їх діяльність [7]. На нашу думку, культура – це вищий рівень вихованості, освіченості, сформованості якостей особистості.

Оволодіння культурою може здійснюватися і в процесі міжособистісної взаємодії, тобто спілкуванням у дошкільних установах, школі, вищих навчальних закладах, сім'ї та засобами самоосвіти, оскільки в основі міжособистісної взаємодії лежать взаємними з іншою людиною чи групою осіб.

А. Лобанов виділяє три аспекти спілкування, які дають змогу чіткіше структурувати цей процес: комунікативний, що включає обмін інформацією; інтерактивний, що передбачає організацію взаємодії; перцептивний процес, що відбиває сприйняття й формування образу іншої людини та встановлення взаємодії [6, с. 33].

Отже, одним з аспектів спілкування як складного соціально-психологічного явища є взаємодія (інтерація). Наукова література пропонує велику кількість трактувань цього поняття. Більш загальний характер мають визначення філософської, психологічної й соціологічної спрямованості.

Згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови поняття «взаємодія» позначає таку сумісну дію кількох об'єктів або суб'єктів, за якої результат дії одного з них впливає на інші [1], тобто взаємодія відтворює процеси впливу об'єктів один на одного, їх взаємну зумовленість і породження одним об'єктом іншого.

Взаємодією в психології трактують як процес безпосереднього або опосередкованого впливу суб'єктів один на одного, який породжує причинну зумовленість їхніх дій і взаємозв'язок. Цей процес потребує активності та взаємної спрямованості дій тих людей, які беруть у ньому участь. Якщо кожний учасник виступає як суб'єкт, а не як об'єкт, взаємодія може відбутися на високому рівні моральної культури спілкування. Особистість, спілкуючися, сподівається, що її вислухають, зрозуміють, відгукнуться на її почуття, дадуть відповідь на запитання. Для цього потрібні певні комунікативні, бажано гуманістичні, установки щодо інших людей. Без таких установок, відповідної мотивації взаємодії в спілкуванні може й не відбутися. У процесі діяльності люди обмінюються не лише інформацією, а й різними діями. Ці дії забезпечують планування спільної діяльності, її координацію та розподіл функцій. За їхньою допомогою здійснюються взаємне стимулювання, взаємний контроль та взаємодопомога в процесі розв'язання спільного завдання. Це передбачає, що кожний з учасників – партнерів зі взаємодії – зробить свій внесок у її розв'язання, що забезпечить більшу ефективність порівняно із сумою індивідуальних дій [4]. Отже, сказане вище ще раз підтверджує, що взаємодія (інтерація) – це аспект спілкування, що виявляється в організації людьми взаємних дій, спрямованих на реалізацію спільної діяльності, досягнення конкретної спільної мети [3].

Взаємодія в соціології – складова частина та форма вияву загальної, універсальної взаємодії. Інакше кажучи, суспільство – це система реальних зв'язків і взаємодій людини з іншими людьми, соціальними групами, сукупність усіх соціальних стосунків – опосередкованих і безпосередніх, свідомих і неусвідомлених. У соціально-психологічному контексті взаємодію розуміють не лише взаємозалежний обмін діями, а передусім організацію людьми взаємних дій, спрямованих на реалізацію спільної діяльності, тобто, спілкуючись, обмінюючись інформацією, людина виробляє форми й норми спільних дій, організовує та координує ці дії.

Отже, під час взаємодії відбувається обмін діями, зароджуються спорідненість, координація дій обох суб'єктів, стійкість їх інтересів, планування спільної діяльності, розподіл функцій тощо. За до-помогою дій відбуваються взаємне регулювання, взаємний контроль, взаємовплив, взаємодопомога. Це означає участь кожного учасника взаємодії в розв'язанні спільного завдання з відповідним кори-гуванням своїх дій, урахуванням попереднього досвіду, активізацією власних здібностей і можли-востей партнера.

Взаємодію визначають і як діяльність, наповнену конкретним професійним змістом, яка охоплює не лише власне виробничу сферу (знання, уміння, навички), а й особистісну сферу (інтелектуальну, вольову, емоційну), яка складає ядро особистості [7].

Взаємодія як філософська категорія відображає досить широке коло процесів навколишньої дійсності, за допомогою яких реалізуються причинно-наслідкові зв'язки на всіх рівнях розвитку матерії, відбувається обмін між взаємодіючими сторонами, їхня взаємна зміна [9].

Аналіз психолого-педагогічної літератури дав підставу визначити такі види взаємодії, як співробітництво й суперництво. До першої групи належать дії, які сприяють організації спільної діяльності, забезпечують її успішність, узгодженість, ефективність (відомі й інші терміни для позначення цього виду взаємодії: кооперація, згода, пристосування, асоціація). Друга група охоплює дії, що тією чи тією мірою перешкоджають спільній діяльності, створюючи перепони на шляху до порозуміння. Цей вид взаємодії позначається такими поняттями, як конкуренція, конфлікт, опозиція, дисоціація.

Згадана класифікація використовує так званий дихотомічний поділ усіх видів взаємодій. Інша класифікація у своїй основі має кількісний аспект, тобто йдеться про кількість суб'єктів, які беруть участь у взаємодії. Згідно із цією класифікацією розрізняють взаємодію між групами, між особистістю і групою, між двома особистостями (діада) [4].

Р. Бейлз виокремив дрібніші одиниці взаємодії, які піддаються емпіричному спостереженню, контролю, ресстрації. Усі взірці взаємодій, які спостерігав дослідник, були поділені на дванадцять видів, котрі, своєю чергою, зведені в чотири категорії (табл. 1).

Таблиця 1

Види соціальних взаємин (за Р. Бейлзом)

<i>Взаємини</i>	<i>Види взаємин</i>
Зона постановни проблеми	прохання про інформацію; прохання висловити думку; прохання про вказівки
Зона розв'язання проблеми	пропозиція; думка; орієнтація інших
Зона позитивних емоцій	солідарність; зняття агресії; згода
Зона негативних емоцій	незгода; створення напруження; демонстрація антогонізму

Поряд із цим окреслені види взаємин, які запропонував Р. Бейлз, зазнали чимало критичних зауважень, головним із яких є те, що такий розподіл не враховує змісту спільної групової діяльності, а бере до уваги лише форми взаємодії [10].

Особистість, взаємодіючи з іншими людьми, одночасно вступає в певні конкретні взаємини з ними, з різними соціальними групами, суспільством загалом. Тому в структурі інтерактивного спілкування (взаємодії) можна виокремити два аспекти – внутрішній (змістовний) і зовнішній (формальний). Внутрішній аспект взаємодії – сукупність стосунків особистості із соціальним середовищем, які можна трактувати за двома чинниками: широкому (соціальному) й вузькому (міжособистісному).

Взаємодія, будучи формою спілкування, завжди має інтерсуб'єктивний характер, тобто реалізується як система стосунків особистості з навколишнім світом.

Н. Лисак зазначає, що феномен міжособистісної взаємодії трактують так: випадковий або умисний, приватний або публічний, довготривалий або короткочасний, вербальний або невербальний особистий контакт двох і більше людей, що призводить до взаємних змін у їхній діяльності, стосунках, поведінці й установах (у широкому розумінні); система взаємозумовлених індивідуальних дій, пов'язаних циклічною причинною залежністю, де поведінка кожного з учасників виступає одночасно і стимулом, і реакцією на поведінку інших (у вузькому розумінні) [5, с. 36].

Учена визначає такі ознаки міжособистісної взаємодії:

1) наявність зовнішньої стосовно взаємодіючих індивідів мети (об'єкта), здійснення якої зумовлене потребою докладання сумісних зусиль;

2) експліційність (доступність до спостереження та реєстрації);

3) ситуативність (достатньо жорстка регламентація конкретними умовами міжособистісної взаємодії тривалості, інтенсивності, норм і правил інтеграції, де остання є відносно нестабільним феноменом, який змінюється залежно від випадку);

4) рефлексивна багатозначність (можливість міжособистісної взаємодії як прояву усвідомлених суб'єктивних намірів, неусвідомлених або частково усвідомлених, які є наслідком сумісної участі в складних видах суспільної діяльності) [5, с. 36–37].

Людина за своєю природою побудована так, що вона схильна шукати міжособистісної взаємодії з іншими людьми. В. Шутц у 50-ті рр. XX ст. запропонував концепцію мотивів соціальної поведінки людини, згідно з якою в основі взаємодії лежать три міжособистісні потреби: приєднання, контроль, відкритість. Приєднання учений трактує як бажання бути залученим до товариства, виокремленим серед інших, перебувати в центрі взаємодії, тобто йдеться про переживання людиною власної значущості. Така характеристика приєднання засвідчує прагнення людини до взаємодії як такої. Залежно від того, як цю проблему розв'язували в дитинстві, доросла людина в ситуації взаємодії може демонструвати одну з трьох моделей поведінки:

– субсоціальність (людина не може ризикувати й бути ігнорована, а отже вона уникає контактів; уникнення може набирати різних форм – від відмови брати участь у соціальних контактах до формальної соціальної поведінки, імітації спілкування);

- надсоціальність (людина шукає компанії, тому що не переносить самотності; основна форма взаємодії – нав'язування контакту, привернення до себе уваги, демонстрація своєї влади);
- соціальність (головна характеристика – здатність контактувати з іншими людьми й водночас добре почуватися поза товариством).

Контроль передбачає бажання контролювати інших, а також бути чи не бути контрольованим. Соціальна поведінка контролю не пов'язана з приєднанням, позаяк влада не вимагає виокремлення. Основна психологічна проблема – проблема компетентності, тобто якщо людина почуває себе некомпетентною, нездатною, її поведінка у сфері контролю буде неадекватною: вона відсторонюватиметься від влади або, навпаки, прагнучиме до домінування. Це завдання – установлення контролю – також має розв'язувати дитина, а дорослий, спираючися на досвід дитинства, присвоює собі одну з трьох моделей поведінки:

- поведінка, що передбачає відмову (індивід займає позицію підлеглого, яка захищає його і від влади, і від відповідальності);
- авторитарна (людина бажає влади й готова за неї поборотися; однак підґрунтя цієї поведінки таке саме, як і за умов відмови від влади: невіра у свою компетентність, необхідність всім і самому собі доводити власну здатність нести відповідальність);
- демократична (людина здатна приймати рішення, брати на себе відповідальність і нікому цього не доводити) поведінка.

Відкритість – це потреба в побудові близьких емоційних стосунків з іншими людьми. При цьому виникає основна проблема – відчуття своєї здатності любити й викликати любов інших. За умов, коли індивід не впевнений у своїй здатності подібатися іншим, його поведінка у сфері налагодження взаємодії буде екстремальною: повне уникання близькості або надвідкритість. Знову ж таки від того, як ця проблема розв'язувалася в дитинстві, у дорослого у взаємодії з іншими простежується одна з трьох стратегій:

- субперсональність (страх не сподобатися, бути відторгненим призводить до уникання відкритості, тобто людина підтримує стосунки з іншими на поверхневому рівні, усі її соціальні зв'язки – дистантні, однак велика кількість контактів психологічно захищає індивіда від інтимності в стосунках із кимось);
- надперсональність (поширення близькості на велику кількість стосунків і намагання таким чином підняти тривогу з приводу свого відторгнення; форми прояву цієї моделі поведінки – намагання заслужити схвалення, привернути до себе увагу);
- персональність (людина здатна комфортно відчувати себе і на поверхневому рівні, і у близьких стосунках) [8].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз понять «культура», «взаємодія», «міжособистісна взаємодія» засвідчує взаємозв'язок і взаємообумовленість означених педагогічних категорій. На основі проведеного обґрунтування окреслених понять міжособистісну взаємодію визначаємо систему взаємозумовлених індивідуальних дій, пов'язаних циклічною причинною залежністю, за якої поведінка кожного з учасників виступає одночасно і стимулом, і реакцією на поведінку інших. Культуру міжособистісної взаємодії розуміємо як складник загальної культури особистості і як сформоване інтегральне утворення особистості, яке характеризується системою індивідуальних властивостей, забезпечує свідоме гармонійне поєднання її духовного світу із зовнішнім соціальним середовищем та сприяє успішній комунікації в колективній діяльності на основі сформованих знань й умінь теорії спілкування. Серед різноманітних поведінкових форм у міжособистісній взаємодії найбільшу увагу вчених привертають деструктивні форми взаємодії, конфліктна взаємодія, взаємодія на основі дружби й любові, альтруїстична поведінка у взаємодії, вивчення яких може бути пред-метом подальших досліджень.

Джерела та література

1. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
2. Зимняя И. А. Педагогическая психология / И. А. Зимняя. – Ростов н/Д : Феникс, 1997. – 453 с.
3. Кан Ю. Б. Діагностика та педагогічні технології виховання культури міжособистісної взаємодії учнів основної школи – членів туристських об'єднань : навч.-метод. посіб. / Ю. Б. Кан. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2012. – 180 с.

4. Леонтьев А. А. Педагогическое общение / А. А. Леонтьев. – М. : Знание, 1979. – 117 с.
5. Лисак Н. О. Педагогічна взаємодія у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу / Н. О. Лисак // Педагогіка та психологія. – 2011. – Вип. 40 (2). – С. 35–41.
6. Лобанов А. А. Основи професійного педагогічного спілкування / А. А. Лобанов. – М. : Академія, 2002. – С. 33.
7. Мирончук Н. М. Формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.07 / Мирончук Наталія Миколаївна. – Житомир, 2007. – 22 с.
8. Філоненко М. Психологія спілкування : підручник / М. Філоненко. – К. : Центр навч. л-ри, 2008. – 224 с.
9. Філософський словник соціальних термінів / [упоряд. : В. Андрущенко та ін.]. – Х. : Корвін, 2002. – 672 с.
10. Ягупов В. Військова психологія : підручник / В. Ягупов. – К. : Тандем, 2004. – 656 с.

Яструб Оксана. Сущностный анализ понятия культуры межличностного взаимодействия. В статье на основе анализа подходов ученых к трактовке понятий «культура», «взаимодействие», «межличностное взаимодействие» подается авторское определение такого педагогического феномена, как культура межличностного взаимодействия. Межличностное взаимодействие личности определено как систему взаимообусловленных индивидуальных действий, связанных циклической причинной зависимостью, при которой поведение каждого из участников выступает одновременно и стимулом, и реакцией на поведение других. Культура межличностного взаимодействия рассматривается как составляющая общей культуры личности и как сформированное интегральное образование личности, которое характеризуется системой индивидуальных свойств, обеспечивает сознательное гармоничное сочетание ее духовного мира с внешней социальной средой и способствует успешной коммуникации в коллективной деятельности на основе сформированных знаний и умений теории общения.

Ключевые слова: культура, взаимодействие, межличностное взаимодействие, культура межличностного взаимодействия.

Yastrub Oksana. The Essential Analysis of the Concept of Culture of Interpersonal Interaction. In article, on the basis of the analysis of approaches of scientists to treatment of the concepts «culture», «interaction», «interpersonal interaction», author's definition of such pedagogical phenomenon as culture of interpersonal interaction moves. Interpersonal interaction of the personality is defined as system of the interdependent individual actions connected by cyclic causal dependence at which the behavior of each of participants acts at the same time both incentive, and reaction to behavior of others. The culture of interpersonal interaction is considered as a component of the general culture of the personality and as the created integrated education of the personality which is characterized by system of individual properties, provides a conscious harmonious combination of its inner world to the external social environment and promotes successful communication in collective activity on the basis of the created knowledge and abilities of the theory of communication.

Key words: culture, interaction, interpersonal interaction, culture of interpersonal interaction.

Стаття надійшла до редколегії
15.05.2014 р.